

Турдалиева В.А.

**ТӨЛӨГӨН КАСЫМБЕКОВДУН «СЫНГАН КЫЛЫЧ» РОМАНЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
КААДА-САЛТТАРЫНА ЖАНА ҮРП-АДАТТАРЫНА ТИЕШЕЛҮҮ СӨЗДӨРДҮН
ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНЕ БЕРҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Турдалиева В.А.

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЛОВ, СВЯЗАННЫЕ С ТРАДИЦИЯМИ И
ОБЫЧАЯМИ КЫРГЫЗОВ НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЕ ЯЗЫКИ В РОМАНЕ
«СЛОМАННЫЙ МЕЧ»**

V.A. Turdalieva

**THE TRANSLATION PECULIARITIES OF THE WORDS, CONNECTED WITH THE
KYRGYZ CUSTOMS AND TRADITION INTO RUSSIAN AND KYRGYZ LANGUAGES
IN THE NOVEL «BROKEN SWORD»**

УДК 81.362.

Азыркы учурда Т. Касымбековдун “Сынган кылыч” тарыхый романы кыргыз элинин улуттук тарыхындагы өзүнчө бир доор катары белгилүү экендиги баарыбызга маалым. Ошондуктан Кыргызстанда бул роман кенири таралган. Бул романдагы кыргыз каада-салттарына байланышкан лексемаларды которууда, Л. Лебедева жана Д. Форемэндин китебинен алынган.

Бул макалада кыргыз элинин каада-салттарын жана үрп-адаттарын камтыган айрым сөздөргө анализ жүргүзүп, аны орус, англис тилдерине которулгандагы жана жогорудагы лексикалардын өзгөчөлүктөрүн изилдөө.

Негизги сөздөр: түштөнүү, көч, тебетейлик, сүлөөсүн, аза, капкара аза кийим, ак көйнөк, ак жоолук, өкүрү, түш.

В настоящее время исторический роман Т.Касымбекова «Сломанный меч», известен всем как целая эпоха в истории кыргызского народа. Поэтому в Кыргызстане этот роман широко распространён. При переводе с кыргызского на русский и английский языки лексема связанные с традициями кыргызов были взяты из книг Л. Lebedeva и Д. Фреман.

В этой статье рассматриваются и анализируются слова связанные с традициями и обычаями кыргызов и их особенности перевода с кыргызского языка на русский и английский языки.

Ключевые слова: пища, караван, шляпа, тебетей, траур, траурная одежда, белое платье, белый платок, причитать, сон.

Nowadays T. Kasymbekov's historical novel "The Broken Sword" is known to everyone as an entire epoch in the history of the Kyrgyz people. Therefore, this novel is widely spread in Kyrgyzstan. When translating from Kyrgyz into Russian and English, the words connected with Kyrgyz customs and traditions were taken from the books of L. Lebedeva and D. Foreman.

This article deals with the words, that concern the Kyrgyz traditions and customs and their peculiarities of translation from Kyrgyz into Russian and English languages.

Key words: meal, caravan, hat, lynx, mourning, mourning attire, white dress, white kerchief, chanting, dream.

Котормонун объектисине айланган көркөм чыгарманын бары эле бир тилден экинчи тилге оной которула бербейт, эгер которулса түп нускасынын өзүнө дал келбей калуусу мүмкүн. Бул ар бир тилдин лексикалык каражаттарынын өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу б.а. көркөм чыгарманы которуу иши өтө татаал процесс. Андыктан, ушул маселени аныктоо максатында кыргыз элинин көрүнүктүү жазуучусу Төлөгөн Касымбековдун «Сынган Кылыч» тарыхый романындагы каада-салттарга байланышкан сөздөрдүн негизинде алардын орус жана англис тилдерине которуунун кээ бир өзгөчөлүктөрүнө токтолобуз.

Бул макала 18-19-кылымдардагы тарыхый окуяларды баяндап, хандык мамлекеттик түзүлүштү жана кыргыз элинин каада-салттарын камтыган Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» романындагы кыргыз каада-салттарына байланышкан лексемаларды которууда, Л.Лебедева жана Д.Форемэн, С.Сосинскийдин которуусунан кыйла айырмаланган фактыларды байкадык.

Изилдөөнүн негизги максаты – Т.Касымбековдун «Сынган кылыч» романында кездешкен салтка байланыштуу колдонулган сөздөрдү тандап алып, аларды лексика-семантикалык топторго бөлүштүрүп, анализге алынган сөздөрдү тилдик пластарга карата аныктап, аларды орус, англис тилдерине берүү мүмкүнчүлүктөрүн айкыndoо. Роман орус тилине которулуп, орус тили аркылуу англис тилине оодарылгандыктан, ортомчул тил катары урус тилиндеги фактылар да анализдөөнүн көмөкчү элементи катары пайдаланылган.

Ар бир элдин өзүнүн жашоо-салтына, табиятына, элине жараша салт санаасы, ата-бабадан келе жаткан каада-салттары бар, мисалы, кыргыз элинде башка элдерден айрымаланган мисалга алсак, бата берүү, тартуу кылуу, түш жооруу, жесирге кара кийгизүү, жесирдин карасын алуу, аш берип маркумду акыркы жолго узатуу, көчтүн алдын тосуп түштөндүрмөй жана башка сөздөрдү белгилүү котормочу Л.Лебедеванын орус тилине которуу жана

алардын англис тилинде кандай которулгандыгын карап кыргыздын каада-салттарына тиешелүү сөздөр маанисин жоготуп же жоготпостон которулгандыгына анализ жүргүзөлү.

1. «**Түштөнүү**» лексемасы жана алар аркылуу жасалган айрым жаңы аталыштарга котормодо маани берилбей, же маанисине жараша которулуп кеткен жагдайлар да жок эмес. Алсак, төмөндөгү биринчи сүйлөмдө байыркы кыргыз элинин көчүү учурунда жол боюндагы айылдардын адамдары ар дайым көчүп бараткан көчтү түштөнтүү салты болгондуктан бай же карапайым үй бүлөбү түштөнтүү салт катары милдети болгон. **Түштөнүү** жөнүндө сөз болсо, котормодо «**Түштөнүү**», ал эми орус тилине которулганда

«Отведайте **пищи** вместе с нами» деп сөздүн жалпы маанисине которулуп калгандыгын байкоого болот:

1. Теңирберди жолго жакын басып, көч арасындагы эркектерге салам айтып:

– **Түштөнүп** өткүлө, бай акелер! – деп турду. Бул салт эрежеси.

– Жер алыс эле, жол алыс эле...

– деп көчтөн кишилер салтка салттын жообун айтышып, ачык жүз менен, ыразылык айтып өтүшө берди. («СК» 39-с 178-б)

Теңирберди вышел на обочину дороги, поздоровался с мужчинами, едущими в середине кочевья.

– **Отведайте пищи** вместе с нами, уважаемые! Так велит обычай.

– Благодарствуйте, но далеко еще до наших пастбищ, долог наш путь

– отвечали, тоже по обычаю, люди из каравана, не останавливаясь. («СМ» с-18; стр-152)

Tenirberdi went to the roadside and greeted the men who rode in the middle of the caravan.

“**Share a meal** with us, honorable men,” he invited them. “Such is the law of custom.

“Many thanks, but the way is long and our pastures far,” they answered also in accordance with custom. («BS» 1-5; page-180)

2. Ал эми тартуу алып келүү да бул кыргыздын ата-бабасынан келе жаткан салт боюнча саналуучу жөрөлгөлөргө кирет биздин карай түргөн маселе-бизде “тартуу” жөнүндөгү түшүнүктү берген сөздү котормочуларыбыз кыргыздын каада салтын билбегендиктенби же котормочу кыргыз болбогондуктан Л.Лебедеванын орус тилине, Д.Форемен, С.Сосинскийдин англис тилине которулуусунда «**Учурашканым**» деген **түшүнүктү таптакыр кыскарып калгандыгына күбө болуп отурабыз:**

– Куру кол келе албай... – деп Сарыбай саймалуу жан баштыгын аңтарып ичинен аң терисин алып карынын алдына таштады.

– **Учурашканым** болсун деп, Теңирберди аке, **тебетейлик** бир сүлөөсүн ала келдим эле. («СК» 9-с; 20-б)

Не прилично приходит с пустыми руками... - Сарыбай вытащил из расшитой охотничьей сумки шукуру рыси. – Вот вам на **шляпу**. («СМ» с-16; стр-17)

“It’s unseemly to come with empty hands,” Sarybai pulled the skin of a lynx from his embroidered sack. You can make a **hat** out of it”. («BS» 1-9; page-29)

3. **Аза** – араб сөзүнөн алынган “өлүм кайгысы, өлүм ыйы, таазия деген маанини туюндурат. (Х.К. Карасаев “өздөштүрүлгөн сөздөр” аттуу сөздүгү) Аза күтүү же курман болгон адамдын жакындарына угузуу да кыргыз элинин салты экендиги баарыбызга маалым болгондой төмөндөгү Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романынан алынган төмөндөгү сүйлөмдө котормочуларыбыз адекваттуу которгондугуна күбө болобуз:

Айзааданы үч жыл бою түндөй тумчуктуруп баскан капкара аза кийимин отко ташташты, төркүндөрү апкелген ак көйнөктү кийгизишти, башына ак жоолук салышты. Бул азанын бүткөндүгүн белгилөө эле. («СК» 1-с; 186-б)

Траурную одежду Айзады бросили в огонь, надели на женщину белое платье, привезенное из родительского дома, голову ей повязали белым платком. («СМ» с-15; стр-166)

Aizada’s mourning attire was throne into fire, she put on a white dress, which her parents brought from home, and white kerchief was bound round her head. («BS» 1-4; page-194)

3. Айылдын тушуна келгенде эле шарт бурулуп, теминип дуу өкүрүп жиберешти...

– **Бөөрү-ү-ү-ум... Бөөрү-ү-ү-үм!**

– Курдашы-ы-ым!..

– Курдашымды-а-а-н айрыл-ды-ы-ы-м... («СК» 1-с; 186-б)

Всадники резко свернули к аилу, понеслись по нему, громко причитая на скаку.

– **Дорог-ой мо-о-ой!**

– Друг и сверстник мо-о-ой!

– Разлучился я с другом о-о-ой! («СМ» с-18; стр-28).

The horseman turned sharply into the ail and rode through it chanting loudly:

“**Woe is me, oh!**

“I have lost my friend, oh!

“He’s gone forever, oh!” («BS» 1-9; page-42)

4. Кыргыз элинин байыртадан бери келе жаткан салт-санаасында бир кудайлуулук эмес көп кудайлуулук (тенирчилик) болгондуктан калктын социалдык турмушун алдын ала жакшыртуу максатында өздөрүнүн жакшы жашоо образын түзүүгө аракет кылышкандыгын биз төмөнкү сүйлөмдөрдө котормочуларыбыздын тактап айтканда Л.Лебедеванын орус тилине, Д.Форемен, С. Сосинскийдин англис тилине которууларында андай чон айырма болбогондугуна күбө боло алабыз:

Мал союп, аш тартып, алдына жакалуу жаап, артына чарчы (жоолук, кур) курчап, зыяпат көрсөттү. Нүзүп улагага сынар тизелеп отура калып:

– Журт, менин силерди топтоп отурганым...

Мен бир **түш** көрдүм... Мына **ошону жорутайын** деп топтодум эле... – деди. («СК» 16-с; 55-б)

Угощение приготовили обильное, потом Юсуп раздал подарки: самым уважаемым халаты, а кому по

проше кушаки. Юсуп опустился на колени у порога юрты и сказал:

– О люди, я собрал вас вот зачем... Видел я сон и хочу чтобы вы помогли мне его истолковать. (“СМ” с-27; стр-66).

The food was plentiful, and Yusup offered gifts: robes for the most distinguished, and belts for the rest. Yusup knelt at the threshold of the yurt and said:

“Fellow villagers, that is what I have assembled you for: I have had a dream and what you to explain it to me.” («BS» 1-8; page-84)

5.Биз төмөндөгү сүйлөмдө аш берүү – өлгөн кишиге бир жыл толгондо өлүк зыйнатына арнап, мал союп элге даам берүү мааниси түшүндүрүлөт.

(Х.К. Карасаев “өздөштүрүлгөн сөздөр” аттуу сөздүгү)

Карасын алуу салттары тууралуу Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романында да аш берүү салттары каралып, аны котормочуларыбыз сүйлөмдөрдүн маанисин жоготпой которууга аракет жасандарын төмөндөгү мисалдарда көрө алабыз:

Зайыптар үн тартып, туугандар кемегенин башын тегеректеп түгөл туруп өкүрүп, арбактын эң акыркы карызынан кутулушту.

Айзааданын карасы алынды. (“СК” 35-с; 185-б)

Женщины причитали в голос: вся родня рыдала, отдавая последний долг душе усопшего. Кончился траур Айзады. (“СМ” с-5; стр-166).

The women lamented at the top of their voices; all the relatives wailed their last respects to the soul of the deceased. («BS» 1-33; page-193)

6.Бата берүү- араб тилинен алынган дин курандын биринчи сүрөөсү. Экинчи мааниси – алкыш, тилек, ак тилек, каалоо маанисин туюндурат. (Х.К. Карасаев “өздөштүрүлгөн сөздөр” аттуу сөздүгү) Бирок, биз карап жаткан төмөнкү сүйлөмдө котормочуларыбыз: **“О-омийин, оюн олжолуу болсун, аллаху акибар!”** деген сүйлөм тилеке каршы көмүскөдө калып калгандыгына күбө болдук

6.О-омийин, оюн олжолуу болсун, аллаху акибар!(90-б)

Жыйынтыктап айтсак, котормо иши татаал бир чети кызык талкыпаган чыгармачылык изденүүнү талап кылган чыгарманын территориясына сунгуп кирип, теориялык жана практикалык билимди күн санап өркүндөтүүнү талап кылган татаал процесс экендиги байкалат.

Демек, котормо ишин изилдөөдө котормонун сөзмө-сөз тактыгын текшерип отурбастан жалпы эле чыгармадагы индивидуалдуу тилде бере билүү, көркөм каражаттардын тен баалуулугу, түп нускасы өз бөтөнчөлүгүнө жараша көркөм интерпретациялоо сыяктуу алда канча жогору турган критерийлер менен иш жүргүзүү натыйжалуу.

Адабияттар:

1. Т.Касымбеков “Сынган кылыч” Бишкек – 2012.
2. Л.Лебедеванын “Сломанный меч” .Фрунзе – 1987.
3. Д. Форен, С. Сосинский “Broken sword” Moscow.
4. Х.К. Карасаев “өздөштүрүлгөн сөздөр” аттуу сөздүгү –1986.

Рецензент: к.ф.н., доцент Сатаева Г.С.